

Kulak, I., 2022. *Ludowy obraz człowieka utrwalony w nazwach roślin. Na przykładzie górali rabczańskich*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022. 460 s. ISBN 978-83-233-5178-8.

Monografie Ilony Kulak, která vychází z její dizertační práce, shrnuje výsledky terénního sběru a následných analýz fytonymie, jak ji používají současní *górale rabczańscy*, žijící v údolí řeky Raby v podhůří Tater v jihozápadním Malopolsku. Konkrétně jde o asi 22 000 obyvatel obcí Raba Wyżna, Rabka-Zdrój a Spytkowice, kteří obývají plochu 127 km². Etnograficky a dialektologicky náleží k Podhalí, přestože příslušnost k němu ne vždy pocítují, a ne všichni z nich se identifikují jako *górale*.

Zkoumané teritorium tvoří severní okraj karpatsko-balkánského kulturního prostoru a bylo sekundárně ovlivněno valašskou kolonizací. Do všech podstatných souvislostí uvádí čtenáře knihy vlastivědný exkurz sestavený s důrazem na historický a sociální vývoj regionu, a to včetně změn, kterými venkov prošel a které se odrazily na jazykové realitě. Od poloviny 20. století vliv školy a médií významně změnil kulturní a jazykovou situaci dříve izolovaných horských vsí, ekonomický vývoj umožnil odklon od tradiční bezprostřední vazby na obdělávání půdy i závislosti na samozásobitelství i lidové medicíně. Avšak skutečnost, že právě dialekt Podhalí je v rámci polského jazyka jeden z neodolnějších vůči změnám, stále ještě umožňuje terénnímu výzkumníkovi zachytit nejen pasivně rozuměné, ale i aktivně používané prostředky, zdokumentovat je v souvislostech a interpretovat je.

Svoji pozornost zaměřila autorka na názvy bylin, keřů a stromů a v souladu se současnou biologickou systematikou ponechala stranou svého zkoumání názvy hub. Rostliny měly totiž v tradiční kultuře usedlých rolníků a pastevců zvláště důležité a specifické místo. Zajišťovaly obživu, uchovávaly a navracely zdraví, byly využívány k výrobě oděvu a předmětů. Všední a bezprostřední kontakt i přímá závislost na nich – to vše zanechávalo kulturní stopu v jazyce a spoluvytvářelo jazykovou realitu.

Autorce se podařilo shromáždit úctyhodných 647 pojmenování (včetně lexikalizovaných fonetických variant), která odpovídají více než 260 druhům z asi 200 rodů divoce rostoucích i pěstovaných rostlin a která lze považovat za reprezentativní část fytonymie (podle odhadů autorky by kompletní lexikon obsahoval kolem 2 000 jednotek). Snažila se užívané jazykové prostředky zachytit maximálně úplně, proto v její práci najdeme názvy od místně dialektických až po obecně polské, tedy i fytonyma původně vytvořená místními obyvateli, i přejatá v podobě, v jaké vyhovovala jejich vnímání světa. Shromážděný materiál obsahuje užívaná a z hlediska uživatele jazyka (dialektu) motivovaná pojmenování, tj. ty případy, kdy dotazované osoby byly schopny vysvětlit vznik pojmenování. Zaměření na lidovou etymologii sice s sebou nese jistá omezení a možná zkresení vyplývající z naivního chápání světa, ale zároveň otvírá velké možnosti pro zachycení živého kulturního dědictví, obsaženého v používaném jazyce, jak jej vnímají sami jeho současní uživatelé. Skutečnost, že si obyvatelé údolí Raby dosud uchovali ve své řeči mnoho původem praslovanských i vývojově ještě starších pojmenování rostlin a že chápou jejich motivovanost, je dokladem stále přežívajících kulturních souvislostí.

Práce si vyžádala provedení časově i organizačně náročného vlastního terénního výzkumu trvajících několik sezón a sestávajících z interview na základě speciálně připraveného alba fotografií rostlin. Každý zaznamenaný název, který následně přešel do publikace, musel být potvrzen nejméně dvěma respondenty, případně pokud to nebylo možné, odbornou literaturou. To se stalo např. u pojmenování *lebioda/leboda*, které je sice užívané, ale pro dotazované osoby neprůhledné, nedokázaly jeho motivaci vysvětlit a bylo nutno opřít se v tomto případě výhradně o odbornou literaturu.

Interpretaci sebraného materiálu staví autorka především na tradicích polské etnolinguistiky a pokračuje v linii výzkumu fytonymie v polštině (za všechny její představitele jmenujme v souvislosti s dialekty a jazykovým obrazem

světa Jadwigu Waniakowou a Halinu Pelcowou). Osmou a devátou kapitolu své knihy proto věnovala reflexi tradičního vnímání světa v pojmenováních rostlin, jak vyplývá ze sebraného a analyzovaného lexikálního materiálu. Zdokumentovala tak antropocentrické vnímání světa, subjektivismus, aristokratismus (ve smyslu pocitu nadřazenosti člověka), zjednodušování a bipolární hodnocení, názorovou stereotypnost, víru ve formě magie a religiozity. Vedle toho se ve fytonymii výrazně projevuje i racionálnost, praktičnost a utilitarismus, smyslové vnímání reality, nápaditost a (z dnešního hlediska obhroublý) humor.

V lidové fytonymii (ale také v té vývojově pozdější, vědecké) je časté pojmenování na základě fyzických vlastností rostliny jako celku, její části nebo některého jejího projevu. Základní skupina motivace podle designátu tvoří podle zjištění autorky převážnou část 60 % shromážděných fytonym. Jsou v nich zachyceny vlastnosti pro rostlinu typické nebo odlišující ji od ostatních. V převážné většině se jedná o skutečnosti pozorovatelné zrakem (typicky tvar, velikost či barva), dotekem, čichem, chutí a někdy i sluchem. Pojmenování mají buď charakter bezprostřední, nebo využívají pro uživatele jazyka průhledné analogie s jinými designáty. Zvláštní pozornost zasluhují ty názvy, které jsou prostředkem předávání kulturní zkušenosti, když varují před hořkostí, trny nebo nezralými plody.

S první skupinou pojmenování úzce souvisí způsob motivace na základě vyzorovaných souvislostí s časem a místem výskytu, dobou kvetení a zrání, méně často s časem, kdy rostlina vydává vůni nebo místem jejího původu. Společně tvoří velmi diferencovanou skupinu dalších 15 % zaznamenaných názvů.

Podstatným zdrojem nominace je také utilitární hledisko užitečnosti – neužitečnosti – škodlivosti. Tvoří téměř čtvrtinu zachyceného lexika. Odráží jak samotné hodnocení z hlediska obecné užitkovosti nebo její míry, kvality, jedovatosti a dalších negativních vlastností, tak i způsob použití rostliny – zpravidla jako léčiva nebo potraviny. Do skupiny nazvané autorkou jako „rostliny určené pro zvířata“ zahrнула všechna takto motivovaná pojmenování: ta, která vycházejí např. z konzumace zvířaty, ale i ta, jejichž podstatou je negativní hodnocení vyjádřené přívlastkem vytvořeným od zvířete (typicky husy, zajíce, vlka, koně).

Významná část 18 % lexikálního materiálu je pojmenována na základě nejrůznějších kulturních souvislostí (např. s léčitelstvím, dětskými hrami, modely chování, hladem), magie či legend. Velmi výrazně se zde projevuje silný a bezprostřední vztah ke katolické křesťanské víře.

Závěry, ke kterým autorka dospěla, potvrzují výsledky dřívějších prací věnovaných lidové fytonymii v rámci slovanských jazyků i jejich dialektů. Velkou hodnotu má jejich prezentace na důkladně zdokumentovaném materiálu z dříve takto neprozkoumaného regionu i důkladné etnolingvistické zpracování.

Publikace Ilony Kulak dokládá, že fytonyma jsou jedním ze zajímavých – a dosud ne zcela vytěžovaných – zdrojů poznání naivního vnímání světa, ať už v jeho tradiční formě, tak i proměn, kterými prošlo v době recentní. Rozsah zachyceného materiálu a svědomité zpracování z ní dělá cenný zdroj informací pro slavisty, etnobotaniky i etnology.

Vítězslav Vilímek